

Stokos paradoksas sociologijoje ir socialiniame gyvenime

Algimantas Valantiejus

Filosofijos fakultetas
Vilniaus universitetas
Universiteto 9/1, LT-01513 Vilnius

Straipsnyje analizuojamas stokos vaidmuo sociologijoje ir sociologijos mokslo stokos. Siekiama atsakyti vienpusiškoms žmogaus traktuotėms ekonomikoje, politikoje ir kultūroje – todėl stoka nagrinėjama dialektiškai, kartu su pertekliumi. Dėmesys kreipiamas į stokos ir pertekliaus patyrimo struktūrą, taip pat į socialinio laiko įtaką skirtingiems suvokimams. Pasitelkus fenomenologinį metodą, konstatuojama, kad stoka gali būti suvokiama tik nuskaidrinus prielaidas ir atsakius „savaiame suprantamo“, „natūralaus“ pasaulio nuostatos. Nagrinėjant stoką kaip socialinės kilmės reiškinį, tikrovės ir galimybės santykį, nagrinėjama sociologijai svarbi poreikių ir norų problema. Atsispiriant nuo stokos reiškinio, naujai užklausiama sociologijos teorija ir metodologija, atskleidžiamas laisvės ir determinizmo santykis socialinėje plotmėje.

Prieinama prie išvados, kad stoka sociologijoje yra mažai pažinta tiek praktiškai, tiek teoriškai.

Raktiniai žodžiai: stoka, perteklius, poreikiai, norai, sociologijos teorija, sociologijos metodologija, suvokimas, fenomenologija.

1. Stokos problema: įžanga

Tiksliai apibrėžti stoką, subtilų tikrovės ir galimybės santykį, kuris, kalbant griežtai, yra socialinės kilmės, yra sunku: trūksta pozityvių požymių, kurie įprastai būdingi daugumai kitų reiškinų. Suprasti stoką – tolygu suprasti sociologinį paradoksą. Kad stoka slypi ne tik ir ne tiek pačiame žmoguje, natūraliuose jos ar jo poreikiuose, o socialinėse šio mįslingo reiškinio radimosi sąlygose, visuomeninio gyvenimo prielaidose. Santykis tarp poreikių ir norų yra socialiai kintantis, o ne antropologiškai pastovus dydis. Nors šis reiškinys randasi žmogaus patyrimo, paprasčiausiai kaupiamas patyrimas tegali fiksuoti paskirus, tarp savęs nesusijusius „stokos“ ir „pertekliaus“ fragmentus, o ne visuminę socialinio laikiskumo, kurį sudaro praeities, dabarties ir ateities momentų vienovė, prasmę.

Suprasti stoką – tolygu suprasti trūkstamus, nepilnus, neapibrėžtus visuminio laikiskumo horizonto metmenis. Stoka kaip ko nors lūkesčiai pasirodo numanomame, būsimąjo laiko horizonte, kuris, tapdamas apibrėžtu esamuoju laiku, arba rutina, kartojasi jau kaip patyrimo perviršis. Stokos patyrimas teikia gali-

mybę kaupti ir dauginti naujos stokos patyrimą: esą „mūsų“ norus ir lūkesčius, kurie veikiami socialiai. Stoka kaip rutininė paskata kaupti trūkstatą patyrimą dėl paties patyrimo galiausiai tampa įpročiu, „natūraliu“, „matomu, bet nepastebimu“ reiškiniu.

Atsakyti į klausimą, ar naujas patyrimas yra būtinas poreikių tenkinimas, ar, priešingai, nebūtinas formalių stokos sąlygų konstravimas, gali ne spontaniškas patyrimas, o socialinio laiko, susidedančio, viena vertus, iš natūralių poreikių ir naujumo lūkesčių fragmentų, kita vertus, iš naujumo natūralizavimo, nuolatinio naujumo pasikartojimo, mados, socialinės rutinos fragmentų, refleksija. Tiksliau, nuoseklus saviapmąstymas, atsigręžimas į subjektyvią socialinio pasaulio ašį: bandymas atsakyti į esminį klausimą, ar stoka kaip visuminės žmogaus būklės fragmentas yra tik kiekybiškai išsiplėčianti, ar kokybiškai skirtinga tikrovės rūšis. Nesugebėjimas skirti kiekybinių ir kokybinių tikrovės dimensijų paprastai rodo, kad ryšiai tarp paskirų patyrimo fragmentų ir prasminės gyvenamojo pasaulio visumos trūkinėja. Socialinėje tikrovėje atsiranda aiškiai matomi, bet sunkiai pastebimi supratingumo įtrūkiai. O tai savo ruožtu liudija, kad esminė stokos problema yra metodologinė: tiek socialumą tiriančioje sociologijos metodologijoje, tiek pačiame socialiniame pasaulyje, kuriame irgi trūksta metodinių tarpusavio supratimo išteklių.

II. Stoka – sociologijos mokslo artikuluojama įtampa tarp struktūros ir veiksmo

Svarstant sociologijos mokslo galimybes nuskaidrinti socialinius stokos fenomeno bruožus, reikia apibrėžti skirtį tarp socialumo ir natūralumo. XIX a., randantis sociologijai, socialumo ir natūralumo (sutarties ir prigimties ir, atitinkamai, socialinių santykių supratimo ir gamtinių dėsnių pažinimo) idėjos artikuluojamos daug aiškiau, negu bet kada anksčiau. Minima skirtis yra labai svarbi: transformacijos, kurias tiria sociologija, yra ne natūralios, o socialinio pobūdžio. Kitaip sakant, rūpi ne patys – esą natūralūs – pokyčiai, o socialinės kilmės įtampos. Ši skirtis rodo, kad sociologija yra socialumo stokos (solidarumo, racionalumo, supratingumo, socialinio teisingumo, moralumo) ir pertekliaus (savaržymų, susvetimėjimo, anonimiškumo, anomijos, bendruomenės irimo, fragmentizacijos) reiškinius tirianti disciplina.

Teigtina, kad pagrindinis sociologijos indėlis sprendžiant tarpdalykinio pobūdžio stokos problemą yra filosofinės determinizmo ir laisvos valios santykio problemos nuskaidrinimas socialinėje srityje (tarp natūralių žmogaus poreikių

ir socialiai konstruojamų norų). XVII–XVIII a. prigimties būklės ir sutarties būklės koncepcijose plėtojama būtinybės ir laisvės dialektika sukonkretinama savitai sociologiškai.

Būtent sociologija suformuluoja fundamentalias socialinės struktūros ir socialinio veiksmo sampratas. Svarstomu klausimu nepaprastai svarbus yra šių sampratų tarpusavio sąryšis. Tarp socialinės struktūros suvaržymų (socialinis faktas paskiro individo atžvilgiu neretai pasirodo kaip galios, jėgos, prievartos veiksnys) ir veiksmo žadinamų galimybių (konkrečių stokos elementų visuomenėje artikuliuavimo) susidaranti įtampa, vartojant dramaturginius terminus, yra amžina socialinė drama. Socialinės struktūros ir socialinio veiksmo sampratos – ne natūralios. Jos yra dramaturginės, taigi modernios tikrąja sociologine šio žodžio prasme: nusako esminę įtampą tarp būtinybės ir laisvės visuomenės lygmenyje¹.

Glaustai pažymėtina (šio specifinio socialinio fakto atkakliai nepaisoma nuo sociologijos mokslo atsiradimo pradžios (Durkheim, 2001)): visuomenė yra naujas darinys, kokybiškai skirtinas nuo pirmtakės, politinės valstybės. XIX a., naujo individualizmo reiškiniu radimosi amžiuje, sociologija atstovauja stokos, kurį sukuria šio reiškiniu plėtra, arba galimybių, struktūroms. Visuomenė formuojasi kaip santykinai autonomiška išorinių suvaržymų galia, apimanti ne tik ekonomines bei politines, bet ir moralinių įpareigojimų paskiram individui determinantes. „Moralė“, sociologiniu požiūriu, yra ne tik ir ne tiek individualus vidinis įsitikinimas arba įsipareigojimas, o įpareigojimų galia, sužadinama iš išorės, socialiai. Visuomenė tam tikra prasme yra dirbtinis išradimas: to, ko ypač stinga sparčių ir esminių pokyčių – industrializacijos, urbanizacijos, sekuliarizacijos, individualizacijos – laikotarpiu.

Visuomenė yra socialinė konstrukcija, arba galimybė, kurios aktualiai dar nėra sparčios kaitos laikotarpiu, nykstant tradiciniams, labiau betarpiškiems, tarpusavio bendravimo būdams ir randantis moderniems, labiau anonimiškiems. Naujas išradimas, „visuomenė“, nepaprastai išplečia kūrybinių žmogaus galių, norų, lūkesčių, vaizduotės sritis, tačiau kartu formaliai skatina papildomų norų, kurie socialinės scenos „užkulisiuose“ laukia išmušant savojo laiko, plėtrą. Verta pažymėti, kad būtent „visuomenė“ kaip nuolat kintančio socialinio skonio (mados) formuotoja pamažu ištrina esminius skirtumus tarp natūralių paskiro žmogaus

¹ Sociologija apibrėžtina kaip dalykas, tiriantis subjektyvaus vidinio laiko ir objektyvių socialinių erdvių sankirtose besiformuojančią *dabartį*, kuri pernelyg abstrakčiai vadinama „modernumo“ vardu. Kaip pažymi nuosekliausi modernybės tyrėjai, sociologiniai „modernios visuomenės“ ir „modernėjimo“ tyrimai atsiranda kaip labai sistemingos pastangos suprasti moderniojo laiko dabartį. Žr.: Wagner, 2012.

poreikių ir dirbtinių norų. Visuomenė išplečia stokos apimtį ir steigia pastovų stokos pagreitį: juo daugiau ir juo sparčiau randasi norai, tuo jie paviršutiniškesni, greičiau praeinantys, iš principo kiekybinio pobūdžio. Žmogaus poreikiai ir norai nuolat spartėjančioje dabarties – individualizacijos ir technologinio žmogaus įtarpinimo – istorijoje, galima sakyti, pradeda gyventi kitų nuomonių „vidurkiuose“.

Žmogaus visuomenėje patyrimas – ir erdvinio, ir laikinio pobūdžio (šių pusių atskyrimas viena nuo kitos suponuoja, ko gero, neišsprendžiamą stokos dilemą). Tai reiškia, kad vykstančių pokyčių patyrimas nėra homogeniškas, vienodas vienoje ir toje pačioje socialinėje erdvėje. Priešingai, atsiranda skirtingi socialiniai laikai, kuriuos skiria ir nevienodi laiko – lėto, greito, nuosaikaus – ritmai. Formuojasi skirtingi skirtingų socialinių grupių laikai, o atitinkamai ir nevienodi, netgi prieštaringi „stokos“ ir „pertekliaus“ socialinio suvokimo būdai. Viena aišku: įtampa tarp socialinės struktūros ir žmogaus veiksmo formuoja tiek naujus socialinius suvaržymus (socialumo perviršį), tiek atveria naujas socialines galimybes (skatina svarstyti kokybinius stokos klausimus).

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad sociologijai tenka nagrinėti galbūt artimiausią, esantį arčiausiai žmogaus, socialinį komponentą, kuris, nors tai paradoksalu, yra empiriškai sunkiausiai atpažįstamas. Dar daugiau: apimantis ir pozityvias, ir negatyvias dabarties, kurios poreikius visuomenė linkusi sutapatinti su technologiškai suprantamo modernėjimo norais, puses²: tarp visuomenės ir individo, tarp socialinių įsipareigojimų ir individualių pasirinkimų, tarp modernių suvaržymų ir modernių laisvės sąlygų, tarp lygybės ir laisvės, tarp skaidančių darbo pasidalijimo ir jungiančių socialinio solidarumo formų, tarp natūralių žmogaus reikmių ir socialiai konstruojamų norų, glūdinčių kiekybiškai ir kokybiškai atsinaujinančiose visuomeninio darbo pasidalijimo sąlygose.

Esminis dalykas yra tas: istoriškai formuojasi naujas ir vidujai prieštaringas modernėjimo komponentas, socialumas, kurio kartais (net iki šiol) nepastebi kiti socialiniai mokslai, socialumą laikantys ne autonomišku, o tik „papildomu“ kitų modernėjančios visuomenės sričių – politikos, kultūros, ekonomikos – elementu. Socialumo, o kartu ir visuomenės, genezę dera vertinti tinkamai. Kaip teigia klasikinė Emilio Durkheimio teorema: visuomenė yra tikrovė *sui generis*. Nepaprastai svarbios yra metodologinės šio visuomenės autonomiškumo fakto paliudijimo implikacijos: socialiniai faktai turi būti aiškinami remiantis tik kitais socialiniais faktais, o ne biologiniais, psichologiniais arba kitais, socialiniu požiūriu, redukciniais „priežastiniais veiksniais“.

² Žr. ne tik analitiškai skvarbią, bet ir, dabarties socialinių bei kultūros prieštaravimų požiūriu, įžvalgią Jeffrey Alexanderio studiją *Tamsiosios modernybės pusės*: Alexander, 2013.

III. Stokos problemos socialumo srityje šaknys: iki šiol nepakankamai įsisažmoninama skirtis tarp *tikrovės* ir *socialinės tikrovės*

Pasitelkiant epistemologinės kilmės analogiją galima pasakyti: pirminis žmogaus rūpestis yra sąlytis su tikrove; pirminis sociologijos rūpestis yra sąlytis su socialine tikrove. Jei žmogus kasdienybėje įprastai nekelia klausimų apie tikrovės kaip socialinės tikrovės ribas, tikrumo skirtis, įprastais metodiniais būdais niekaip neapčiuopiamus perėjimus, veikiau intuityvius „šuočius“ iš vienos prasminės tikrovės į kitas, tai sociologas, kad ir išlikdamas praktiniu žmogumi, šiuos klausimus ir kelia, ir svarsto teoriškai.

Socialumo reiškinių pirmumas mūsų pačių atžvilgiu (jau nuo pačios pradžios randamės pirmtakų, amžininkų ir porininkų interpretuotuose kultūros pasaulyuose) liudija itin svarbų dalyką. Socialumo nedera laikyti atsietu, natūralistiniu tyrimo dalyku: juk mokslininkas, konstruodamas idealiuosius pažinimo tipus, neturi keistai „ne socialaus“ Archimedo atramos taško. Socialumas yra esminis stokos fenomenas. Nors mes turime skirtingus interesus ir atliekame įvairius profesinius ir gyvenimo „vaidmenis“, tačiau visi mes įsišakniję pirminiame patyrimo, iš kurio ir randasi mūsų interesai bei vaidmenys. Socialinė, vadinasi, ir sociologinė, stoka glūdi pačiose kasdienio pasaulio prielaidose. Paprastos, esą savaime suprantamos prielaidos yra socialinio pasaulio ašis, esminis sociologinis-antropologinis rūpestis. Sociologo dėmesio akiratyje yra „paprasciausia“ kasdienio socialumo struktūra: šioje prasminėje struktūroje mes, žmonės, gimstame, joje veriasi mūsų egzistavimo galimybės, skleidžiasi ribos, ją visiškai transcenduojame tik mirdami. Štai kodėl galima daryti paprastą prielaidą: kad sociologija yra arčiausiai esminės stokos ir būtent todėl ji turi rasti tinkamus principus, kuriais remdamasi galėtų nušviesti stokos patyrimo – žmogaus saugumo poreikių ir naujumo norų, šansų ir rizikų, vilčių ir baimių – teoriją.

Kad ir kaip neutraliai ir tiksliai mokslininkas brėžia aiškinimo schemas, vis dėlto jos apima, aiškinimo požiūriu, nepatogias liekamasias sąvokas (įskaitant stokos), kurios yra sunkiai apibrėžiamos. Scheminiai akcentai įprastai užgožia relevantiškus stokos problemų socialinių santykių srityje aspektus. Pagrindinė metodologinė stokos tyrimų nuoroda yra iš pirmo žvilgsnio, rodos, nieko nesakantis relevantiškumo terminas. Pripažinti relevantiškumo svarbą – lygu pripažinti, kad mes įsišakniję pirminiame patyrimo, su kuriuo esmingai susiję mūsų poreikiai, norai, interesai, vaidmenys, lūkesčiai. Fundamentalus žmogaus ir tikrovės sąlytis atsiranda iš pirminių sąsajų (relevancijų), subjektyvių žmogaus dėmesingumo

struktūrų, o ne iš antrinių teorinių schemų. Visos socialinių mokslų problemos, įskaitant ir stokos, kyla iš šio pirminio sąlyčio. Tai pradžia, kurioje susikryžiuoja sociologijos, filosofinės antropologijos ir teologijos teminiai horizontai:

„Aš žinau, kad mirsiu, ir bijau mirti. Šį esminį patyrimą siūlome vadinti *fundamentaliu rūpesčiu*. Iš šių pirminių lūkesčių kyla visi kiti. <...>“; (Schutz, 1962; 228; kursyvas autoriaus).

Jei įprastą sveiko protavimo pasaulį laikytume „natūraliu“, „savaime suprantamu“, vargu ar turėtume galimybių suprasti skiriamuosius stokos šiame pasaulyje bruožus. Tai, ko iš esmės stinga kalbant apie socialumą, yra gana nelengvas pri pažinimas (žmogus nelinkęs abejoti įprastomis tikrumo ribomis), kad socialumas nėra natūrali duotybė. Kaip tik todėl skirtina gamtos mokslų tyrinėjama tikrovė, kurią sudaro ontologinė objektų struktūra, ir socialinė tikrovė, kurią sudaro prasminės žmogaus patyrimo struktūros. Pastangos tirti socialinę tikrovę kaip natūralią gamtos tikrovę suponuoja pozityvistinę epistemologiją, kuri į pirmą vietą kelia stebėtojo suvokimo (subjekto-objekto), o ne žmogaus veiksmo (elgesio krypčių ir joms priskiriamų subjektyvių prasių) santykį.

Ir žmogaus, ir sociologo rūpesčių akiratyje – netgi ne pati tikrovė arba socialinė tikrovė (tai veikiau anonimiški „kintamieji“, arba „nežinomieji“), o socialinių santykių prasminių struktūrų supratimas. Nebus per daug pakartoti: stoka socialumo srityje yra stebėtinai apeinama ir praktikoje, ir teorijoje. Žmogaus mįslė yra gyvenimas, sociologo mįslė – socialinis santykis: kaip galima abipusiška orientacija, ir ko iš esmės trūksta, kai ji nutrūksta? Įprastai abi šias mįsles – socialumo ir gyvenimo, abipusiško santykio ir sveiko protavimo pasaulio – naiviai priimame kaip paprasčiausias duotybes, kurios turi savaime suprantamą istoriją ir dabartį, normaliai peraugančią į ateitį. Būtent šį savaime suprantamumą, normalumą galima vadinti žinojimo apie tikrovę arba socialinę tikrovę pertekliumi, kuris stokoja prielaidų nuskaidrinimo. Natūralumas – tai, galima sakyti, metafizinė, perteklinė, iš pažiūros saugi kasdienio gyvenimo konstanta. Natūralume, kuris dėl minėto kasdienybės metafiziškumo yra „matomas, tačiau nepastebimas“, ir glūdi fundamentali stokos mįslė.

Elementari sąlyčio su tikrove prielaida yra ta, kad sociologas, kaip ir žmogus kasdieniame gyvenime, nuo pačios pradžios gyvena pertekliaus, kuris natūraliai, latentiskai slepia stoką, paradokse. Sąveika tarp aš ir manęs nuo pačios pradžios yra socialinė stokos ir pertekliaus elementų dialektika. Mano savastis – sąlyčio lūkesčiai – visada įtraukti į socialinį veiksma, kuriame abu minimi aspektai pasirodo pakaitomis erdviškai ir laikiškai. Aš kaip žmogus arba kaip sociologas negaliu

betarpiškai suvokti savojo aš, – galiu tik reflektuoti save kaip objektą, kaip laikiskai ankstesnę manęs dalį, visada atrandamą įvairiais socialinio kito atžvilgiais.

Iš to, kas pasakyta apie stokos ir pertekliaus dialektiką, išplaukia esminė asociacija tarp sociologijos ir antropologijos: žmogus yra ir socialinio viseto fragmentas, ir savo galimybių fragmentas. Pertekliniais socialiniais vaidmenimis žmogus atskleidžia įvairius savo prigimties bruožus, išlikdamas iš esmės stokojančiame – fragmeniškame – santykyje visų pirma pats su savimi. Fragmentacija iš principo yra atrankos fenomenas: tarp individualaus aš, ir socialinio mes; tarp aktualių mano poreikių ir dirbtinių socialinių norų, kuriuos stimuliuoja papildomų socialinių vaidmenų kūrimas. Antropologiniu ir sociologiniu požiūriu, stoka yra fundamentali. Mes pasirodome kitiems ir sau patiems visada tik iš dalies: atlikdami daugybę fragmentiškų vaidmenų kasdieniame gyvenime, tačiau visuminę šių vaidmenų prasmę slėpdami ir nuo savęs, ir nuo kitų latentiskame patyrimo. Fundamentali stokos mįslė slepiasi vidinio laiko (individualiai suvokiamų prasminių struktūrų) formose. Mes vienu ir tuo pačiu metu esame ir santykio, sąlyčio, sąveikos viduje, ir išorėje. Vadinasi, vienu ir tuo pačiu metu ir stokojame, ir esame pertekliuje.

Stokos paradoksas – vienu ir tuo pačiu metu būti natūraliu žmogaus poreikiu ir nenatūraliu šios natūralios reikmės papildymu (dirbtinai sužadinamų norų, ilgainiui tampančių socialiniais mados imperatyvais, išradimu) – yra santykio tarp dalies ir visumos, galimybės ir aktualumo, laisvės ir suvaržymų, subjektyvaus žmogaus veiksmo ir objektyvios socialinės struktūros problema. Pagrindinė čia plėtojama tezė yra ta, kad dalis aš yra visada santykiška visumos mes atžvilgiu abiejose – tiek sociologinėje, tiek socialinėje – tikrovėse. Juo didesnė fragmentacija sociologijoje ir visuomenėje, tuo didesnė tikimybė, kad prarandama ir santykiškumo, ir visumos prasmė. Santykis tarp, viena vertus, aš konstruojamų poreikių (poreikių natūralumas yra socialus jau nuo pačios mūsų atsiradimo kultūros aplinkoje pradžios) ir, kita vertus, socialiai atnaujinamų norų fragmentiškai traktuojamas tik kaip racionalus priemonių ir tikslų ryšys.

Verta patikslinti: žmogaus poreikių ir norų dialektika sunyksta būtent atskirume: arba anonimiškoje vienišumo tuštumoje, arba rutinos nuobodulyje. Abiem šiais atvejais žmogaus patyrimo prasmės pakeičiamos dirbtinėmis pseudo-prasmių konstrukcijomis. Praradę stokos ir perviršio, poreikių ir norų dialektiką, prarandame galimybę tirti realius žmogaus patyrimo išteklius. Dėl šio dirbtinio atskyrimo vienpusiškai akcentuojami arba žmonių poreikiai, arba jų norai, kuriuos nuolat žadina nauji išoriniai jusliniai stimulai, naujos papildomos pseudo-prasmės, naujos – ne tiek vidujai reikalingos, kiek socialiai sužadinamos – komunikacijos for-

mos. Juo technologija, kurianti sužadina dromumo efektus, yra paveikesnė, tuo lengviau tampame pasyviais fragmentiškų siužetų stebėtojais ir vartotojais. Tai sukuria prasmės stoką: patyrimas susijęs su prasme, išgyvenama vidiniame laike, o informacija – su išoriniais objektyvaus laiko žadinamais stimulais. Norų sritis, atplėšta nuo poreikių srities, galbūt užtikrina ryšių atskiruose tikrovės fragmentuose efektyvumą, tačiau kliudo kurti visuminio supratingumo sąlygas.

IV. Reikšmingos socialinės teorijos istorijos pamokos sprendžiant stokos problemą

Žvelgiant visuminiu tarpdalykiniu požiūriu, sociologija yra fragmentinė, bet kartu sudėtinė profesinio darbo pasidalijimo dalis. Šis faktas yra svarbus, nes rodo, pirma, kad fragmentiniuose skirtingų mokslų pagrinduose ir aiškinimo būduose neišvengiamai stinga papildomų požiūrių, trukstančių atžvilgių, antra, kad visuminės skirtingų mokslų istorijos gali ir turi būti pamokomos, svarstant stokos žmogaus gyvenime problemą.

Socialinio solidarumo stoka, – toks yra trumpas naujojo sociologijos mokslo atsakas sprendžiant „natūralios stokos“ vadinamojoje prigimtinėje būklėje, kurioje T. Hobbeso žodžiais tariant, gyvenimas yra „pavojingas, brutalus ir trumapas“ (Hobbes, 1999) problemą. Viena vertus, racionaliai apskaičiuojami „esminės baimės natūralioje būklėje“ padariniai ir atitinkamai priimami politiška pateisinamos „jėgos“, stovinčios virš žmogaus, sprendiniai gali būti racionali veiksmo, tenkinančio žmogaus norus, kryptis. Kita vertus, šie elementai sunkiai suderinami su socialinio solidarumo, arba socialumo, supratingai galiojančio dar prieš „sutartį“, elementu.

Neišsprendus šių elementų tarpusavio santykio problemos, vargu ar galima suprasti santykį tarp natūralių žmogaus poreikių ir dirbtinai išrandamų norų. Sociologija pabrėžia, kad žmogus yra ne tik ir ne tiek natūralių poreikių, kiek socialiai konstruojamų norų būtybė, susijusi su vaizduotės, fantazijos, išradimų, kūrybos sritimis. Sociologijos akiratyje – socialumo problema, suprantama kaip įtampos bei prieštaravimų tarp stokos natūralioje ekonomikos srityje ir supratingai konstruojamų socialinio bei politinio solidarumo formų analizė. Štai kodėl pagrindinis sociologijos akcentas – ne tiek empirinė aktualumo sritis, o žmogaus galimybių, vaizduotės, fantazijos horizontai. Sociologinės vaizduotės paskirtis – analizuoti ne tiek empirinę žmogaus būklę, kiek žmogaus būklės sąlygas.

Istoriniu tarpdalykiniu požiūriu, sociologija atsiranda kaip atsakas į pernelyg racionalistinę ankstesnės politinės filosofijos „visuomenės sutarties“ teoriją,

teigdama, kad racionaliam individualistiniam požiūriui į žmogų iš esmės trūksta „ikisutartinio“, arba „nesutartinio“ (vertybinio, normatyvinio, moralinio), elemento. Kalbant trumpai, sociologija formuojasi kaip trūkstamų ryšių – tarp visuomenę atnaujinančių rinkos veiksnių ir galimų naujų bendruomeninio gyvenimo formų plečiantis fragmentiškiems ir anonimiškiems minėtų veiksnių padariniams – disciplina. Stoka turi būti nagrinėjama kartu su tikėtiniu pertekliumi, t. y. dialektiškai, – toks yra trumpas sociologijos atsakas pernelyg vienpusiškomis ekonominio žmogaus, politinio žmogaus, kultūros žmogaus sampratoms.

Šiuo aspektu sociologijos istorija turėtų būti traktuojama kaip prieštaringos, bet pamokamos vidinės raidos pavyzdys, analizuojantis įtampas ir prieštaravimus tarp dviejų esminių dalių, susijusių su žmogaus elgsena: galimos stokos ir galimo pertekliaus. Neatsitiktinai naujas sociologijos mokslas vartoja pagrindžiamąją visuminę „visuomenės kaip socialinio organizmo“ metaforą. Pačios sociologijos vidinė raida aiškiai atskleidžia, kad „socialiniame organizme“ formuojasi ne tik poreikių ir norų tarpusavio pusiausvyra, bet ir dažnas šių elementų perteklius. Sociologiją sudaro trys – ikiklasikinė, klasikinė ir šiuolaikinė – dalys. Paradoksas, su kuriuo susiduria sociologijos istorija, yra panašus į socialinės istorijos paradoksą: juo labiau skaidosi ir erdviškai atsiskiria viena nuo kitos paskiros vidinės dalys, tuo labiau prarandamas vientisas laikiškumo pojūtis. Šiuolaikinė sociologijos raida rodo, kad socialumą tirianti disciplina darosi pernelyg specializuota ir fragmentiška, prarandanti laikiškumo pojūtį ir ryšį su klasikine tradicija, susidedančia iš įvairių, tačiau integralaus požiūrio neprarandančių metodologinių dalių.

Devynioliktoje ir dvidešimtoje amžiuose sociologija formuojasi kaip savitas – metodologinio holizmo – atsakas į stoką, kurią, jos požiūriu, implikuoja pernelyg racionalistinės ir individualistinės ekonomikos mokslo, o kalbant plačiau, utilitarizmo filosofijos prielaidos, įskaitant ankstyvasias ištakas. Tariant moderniosios sociologijos (skirtinos nuo klasikinės sociologijos) pirmtako Talcotto Parsonso žodžiais, ekonominis elementas, kuris dominuoja apibrėžiant žmogaus veiksmą, konstituoją perviršį – priemonių-tikslų schemas pirmumą – analizėje ir stoką socialinėje tvarkoje, t. y. racionalioje ir supratingoje visuomenėje. Šioji stoka, nesaugumas, netikrumas utilitarizmui būdingoje analizėje remiasi „<...> daiktų rūšimis, nepakankamomis pagal santykį su šių daiktų poreikiais, kurių, kaip teigia Thomas Hobbesas, „trokšta du (arba daugiau) žmonių, bet „kurių jie abu vis dėlto negali turėti““ (Parsons, 1949, p. 93). Sociologija dažnai apibrėžiama kaip dalykas, empiriškai sprendžiantis T. Hobbeso inicijuotą „tvarkos problemos“ galvosūkį. Vyraujančio konsenso sociologijoje požiūriu, klasiko George'o Simmelio klausimas, akcentuojantis ne tiek aprašomuosius (kaip randasi visuomenė),

kiek intersubjektyviuosius tvarkos problemos aspektus, laikytinas būdingu sociologijai klausimu: „Problemos ekskursas: kaip galima visuomenė?“ (Simmel, 2007, p. 25–38).

Įdomu yra tai, kad giluminė stokos socialumo srityje sandara savitai atsispindi ir pačioje socialinėje teorijoje. Socialinė teorija, sociologijos ir apskritai socialinių mokslų pirmtakė, formuojasi, viena vertus, kaip tirianti stoką, kita vertus, kaip pati nuolat stokojanti ir adekvačių metodologinių būdų, ir vientisos mokslinės formos (taigi ir sisteminio požiūrio į žmogui artimą socialinę tikrovę) disciplina. Būtent dėl skirtingų ir vienas kito atžvilgiu prieštaringų komponentų vientisą formą (netgi klasikinės socialinės teorijos) net ir šiandieną apibrėžti itin sunku: tiek laikiniu, tiek erdviu požiūriais. Komponentų nesusietumas ypač būdingas sociologijai, kuri yra vidujai fragmentiškas, palyginti su ekonomikos, politikos, psichologijos, netgi antropologijos dalykais, mokslas. Iš fragmentiškumo randasi kitas savitas skiriamasis jos bruožas. Šiuolaikinė sociologija iš esmės stinga bendrojo sociologijos apibrėžimo³.

Skirtinos dvi – pozityvi ir negatyvi – šio proceso implikacijos. Viena vertus, sociologija specializuojasi ir darosi reflektivi⁴. Kita vertus, fragmentacija skatina pavienių dalių atsiribojimo viena nuo kitos ir uždarumo tendencijas. Vidinės metodinės skaidos rezultatas yra paradoksalus (kaip ir sparčios sklaidos socialiniame gyvenime): juo daugiau metodų, tuo mažiau metodologijos, t. y. junglumo prasmėse gyvenamojo pasaulio struktūrose supratimo⁵. Išryškėja paviršutiniškos „kultūros posūkio“ (tiek sociologijoje, tiek visuomenėje) tendencijos: smulkūs ir specializuoti paskirų fragmentų empiriniai aprašymai, taikliai vadinami „dekoratyvine sociologija“, veikiau tenkinantys vadybinius komerciškai orientuotos švietimo sistemos poreikius, o ne gilesnius įsipareigojimus mokslo idėjai (Turner, Rojek, 2001).

³ Plg.: „Nesėkmingos sociologijos pastangos spręsti intelektualinius nesutarimus skatina paskesnę fragmentaciją ir neapibrėžtumą“ (Turner, Rojek, 2001, p. 9).

⁴ Reflektyvus kelias, kurį aštuntame dvidešimtojo amžiaus dešimtmetyje simboliškai rodo Zygmunto Baumano knygos pavadinimas – *Kritinės sociologijos link* (Bauman 1976) – pamažu išsišakoja į *reflektiviųjų sociologijų* aibes (nuo P. Bourdieu *praktikos teorijos* iki *simbolinės sųveikos ir empirinių fenomenologijų*).

⁵ Svarbesnis dalykas, kaip įrodinėja socialinių mokslų metodologai, yra ne „metodas“, o visuminis požiūris: „Aš vartoju terminą „metodas“ plačiąja „požiūrio“ prasme. Mano nuomone, yra daug metodų ir požiūrių, turinčių būdingų privalumų ir trūkumų, tinkamų skirtingiems dalykams ir tyrimo klausimams, – daugelis tyrimo projektų reikalauja šių metodų tarpusavio derinimo. Mums taip pat reikia galvoti apie tai, kas įtraukiama į teorizavimą, ir pripažinti, kad metaforos atlieka pagrindinį vaidmenį mokslinėse teorijose ir aprašymuose; kad norint rasti tinkamesnių metaforų, reikia kūrybiškumo; kad prasmių visuomenėje interpretacijos yra esminės socialiniuose tyrimuose“ (Sayer, 2010, p. vii).

Pamoka, kurios savo gyva istorija moko sociologija, yra ta: jei tik ir kai tik užmirštama laikinė dalyko struktūra, stiprėja fragmentacija ir atsiranda neišsprendžiamos dvinarės priešpriešos: tarp struktūros ir veiksmo, tarp makro ir mikro, tarp racionalumo ir supratingumo, tarp stokos ir solidarumo. Užmirštama tai, kad devynioliktojo amžiaus ir dvidešimtojo amžiaus pradžios klasikinė socialinė teorija geba apimti ir derinti metodologiškai skirtingus požiūrius, kurie ne atmeta, o veikiau papildo vienas kitą.

Fragmentų atsiskyrimo ir susvetimėjimo vienas kito atžvilgiu problema ir gali, ir turi būti sprendžiama atsigręžiant į visuminę socialinės teorijos istoriją ir aiškinantis fundamentalias jos prielaidas. Kad ir kokie būtų vidiniai prieštaravimai, socialinė teorija ilgainiui suformuoja dvi fundamentalių problemų grupes, kurios sudaro visų socialinių mokslų supratimo ir aiškinimo pagrindus. Pirma, tai socialinės tvarkos, arba visuomeninės sutarties, problema: kaip galima visuomenė?⁶ Antra, tai socialinio veiksmo problema: kokias prasmes savo veiksmams priskiria sąveikaujantys žmonės, ir ar socialiniai mokslai geba reflektuoti santykį tarp mokslinio samprotavimo ir sveiko protavimo prasminių lygmenų?⁷ Kaip rodo socialinių mokslų istorija, bandymai atskirti socialinės tvarkos ir socialinio veiksmo problemas viena nuo kitos įprastai baigiasi vienpusiškais požiūriais, stokojančiais esminių atžvilgių.

Tiek minėtas kultūros posūkis visuomenėje (kiekybinis skirčių dauginimas), tiek fragmentacija sociologijoje (kiekybinis metodų dauginimas) praranda sąlytį su prielaidų – socialinėje bei sociologinėje tikrovėse – sritimi. Klausimas yra tas: kaip formuojasi pačios socialinių santykių kasdieniame gyvenime sąlygos, kokie yra realūs ir alternatyvūs stokos ir solidarumo santykio sprendimai? Socialinių

⁶ Plg.: „Einant tuo keliu, pirmiausia reikia suvokti, kas visuomenėje tikrai yra „visuomenė“, kaip geometrija pirmiausia apibrėžia, kas erdviniuose daiktuose tikrai yra jų erdviškumas“ (Simmel, 2007, p. 14); „[Visuomenė] – ypatingas subjektas, individualizuojantis tai, ką mąsto. Taigi ir kolektyviniuose vaizdiniuose slypi subjektyvūs elementai; būtina, kad jie būtų palengva gryninami ir vis labiau priartinami prie daiktų“ (Durkheim, 1999, p. 489); „Mes kalbame apie *prasmės* provincijas, bet ne po-visates, – kadangi realybę konstituuoja mūsų patyrimo prasmė, o ne ontologinė objektų struktūra“ (Schutz, 1962, p. 230; kursyvas autoriaus).

⁷ *Stoka* konstituota pačiose sociologijoje ištakose, jos pastangose suprasti *sąveikos*, arba *intersubjektyvumo* dimensijas: *socialiniai mokslai yra subjektyvios prasmės-kontekstų objektyvios prasmės-kontekstai* (Schutz, 1967, p. 241). Sociologija, kaip ir kiti socialiniai mokslai, susiduria su fundamentalia stokos *metodologijoje*, kuri nuolat siaurinama į *metodiką*, problema, kalbant griežčiau, *dualizmo dilema*. *Hermeneutinė (supratimo)* idėja, eksplikuojanti socialinių mokslų *savitumo* požymius, vienpusiškai akcentuoja, kad socialiniai mokslai *visiškai skiriasi* nuo gamtos mokslų. *Pozityvistinė (aiškinimo)* idėja, priešingai, laiko savaime suprantamu dalyku, kad gamtos mokslų metodai yra universalūs moksliniai metodai, ir tik jų taikymas socialiniuose tyrimuose yra pagrįstas. Įprastai stinga ne paskirų, fragmentiškų metodų, o integralių, junglių, metodologinių pastangų.

mokslų disciplinos formuojasi kaip intelektualinis darbo pasidalijimas, kuriame kiekviena disciplina nagrinėja skirtingus socialinio veiksmo elementus. Viena aišku: socialinės stokos šaknys yra gilesnės, nei bet kurios kitos – ekonominės, politinės, kultūrinės – stokos.

Tiek socialinė, tiek sociologinė stokos problemos sprendimų istorija liudija, kad aiškinimą svarbu susieti su konkrečia vieta ir laiku. Sociologijoje turbūt fenomenologija, etnometodologija ir E. Goffmano dramaturginė analizė labiausiai priartėja prie vidinio laiko ir konkrečios vietos, tarkim, scenos, auditorijos, fasado, užkulisų, mediatoriaus, įspūdžių valdymo ir kitų regionų sampratų. Didžiąją šių istorijų dalį sudaro „abstrakcijų“, „sąvokų“, „ženklų“, „taisyklių“ istorija. Iš esmės stinga konkretumo.

Vidinio laiko ir konkrečios vietos dimensijų stoka rodo, kad socialinę arba sociologinę istorijas svarbu „įlaikinti“ ir „įvietinti“. Konkrečiai kalbant, reikia skirti chronologinį ir diachroninį aspektus. Šių aspektų tarpusavio derinimas padeda suprasti dvi esmines bet kokios visuomenės dimensijas – paskirstymo erdvėje ir integracijos laike: kaip paskirstomi trūkstami ištekliai ir kaip išsaugoma socialinė integracinė funkcija. Sakykim, diachroniniu, pasiskirstymo socialinėje erdvėje, požiūriu, socialinės teorijos formos Amerikoje ir Europoje skiriasi jau nuo pradžios. Pirmuoju atveju socialiniai pokyčiai – industrializacijos, rinkos, sekuliarizacijos, individualizmo, racionalizacijos, urbanizacijos, biurokratizacijos – stebimi ir aprašomi, kiek tai įmanoma, remiantis tiesioginio stebėjimo ir aprašymo metodais. Akcentuojama neutralaus stebėjimo nuostata. Antruoju atveju dėmesys sutelkiamas ne tiek į pačius socialinius pokyčius, bet visų pirma į tikėtinas šių procesų priežastis. Akcentuojamos kritinės normatyvinės – stoką artikuluojančios – alternatyvos.

Pirmasis požiūris – labiau mokslinis: rūpi patys procesai (imigracija, šeiminiai, etniniai ir rasiniai santykiai ir pan.). Antrasis požiūris – labiau filosofinis: klausiami, kodėl ir kaip, kartu su vykstančiais socialiniais pokyčiais kyla ir susvetimėjimo reiškiniai (anomijos, fragmentacijos, socialumo nykimo, anonimiškumo)? Antruoju atveju svarbu ne tik esamybės struktūros, bet ir pačios aiškinimo struktūros: kaip, kokiais būdais suprantamas ir aiškinamas modernėjimas; ko iš esmės stinga tiek pačioje visuomenėje, tiek jos supratimo būduose? Klasikinė socialinė teorija, kitaip negu šiuolaikinė, turi gerai artikuluotą struktūrinę – kritinę normatyvinę – komponentą ir specifinę dialektinę sandarą, padedančią apčiuopti įvairias tendencijas visuomenėje: ji remiasi dviejų idealiųjų visuomenės modelių priešpriešomis (plg. A. Tocqueville'io aristokratinę ir demokratinę, H. Spencerio

karinę ir industrinę, F. Tönnieso bendruomenės ir visuomenės, E. Durkheimio mechaniškojo solidarumo ir organiškojo solidarumo formas).

Būtent šiuo aspektu atsiskleidžia klasikinės socialinės teorijos pranašumai, palyginti su šiuolaikine, fragmentiška ir stokojančia lyginamojo pobūdžio analize. Klasikinė socialinė teorija iš principo orientuota į kokybinius skirtumus tarp skirtingų socialinės tikrovės formų ir į modernėjimo procesų ambivalentiškumą, o šiuolaikinė – į pačius pokyčius ir statistinę vykstančių procesų analizę. Genetiniu požiūriu, socialinė teorija formuojasi kaip kritinė analizė. Kritikos komponentas šiuolaikiniu laikotarpiu aiškiai nyksta. Įdomu yra tai, kad nyksta ir socialumas: postmodernizmo sąjūdis skelbia labai abejotiną „socialumo pabaigos“ tezę. Čia rekomenduojamas kitas požiūris: jei socialumas realiai ar numanomai nyksta, verta diskutuoti apie pirminės socialumo formos – intersubjektyvumo – galimybę.

v. Stoka socialiniuose santykiuose ir *kito supratimo* galimybių metodologija

Sociologija yra disciplina, siekianti nuskaidrinti galbūt mįslingiausią – socialinį (palyginti su ekonominiu, politiniu, kultūros elementais) – santykių tarp žmonių elementą. Kalbėti apie stoką ir perviršį socialinių santykių srityje – tolygu išsiaiškinti elementariausią kito supratimo galimybės klausimą⁸. Ne kad galimas socialumas (tai dažniausiai ne nuskaidrinama, o natūralistiškai pasirenkama socialinių mokslų prielaida). O kaip galimas socialumas, ypač metodologiniu požiūriu: kaip subjektyvias – perspektyvų abipusiškumo – prasmes galima aprašyti moksliskai? Verta glaustai pridurti: neatsakius į šiuos fundamentalius klausimus, vargu ar apskritai galima suprasti (dar prieš aiškinant svarbu suprasti) stokos fenomeną, nes žmogus iš prigimties yra socialinė būtybė, tačiau stokojanti tarpusavio supratimo. Specifinė sociologijos atradimų ir klystkelių tiriant šią sritį istorija gali padėti nušviesti bendrąjį stokos reiškinį giliausiais – socialumo – atžvilgiais.

Supratingas veiksma yra tas, kurio motyvai ir veiksmo kryptys yra suprantamos porininkams ir/arba stebėtojams. Problemišku metodologiniu (stokos) požiūriu, tai ypatingas momentas: čia susikryžiuoja a) veikiančio asmens, b) jos ir jo sąveikos partnerių, c) stebėtojų tikrovės, tiksliau, šioms tikrovėms priskiriamos tikėtinais skirtingos prasmės. Socialumo mįslė pasislėpusi ne kažkur toli (teorijoje), o kažkur arti (kasdienybės metodologijoje): tikrovės kaip tikrovės

⁸ Plg.: *Kitų man-buvimo-čia* tematika skleidžiasi ir *subjektyviai*, ir *inter-subjektyviai*: „Tik nurodęs į patį į save santykiyje su kitais įgyju savitą prasmę, kurią įvardiju žodžiu *Mes...*“ (Schutz, 1962, p. 15).

apibrėžimuose⁹. Socialumo tikrovė – tai suvokimo pakraščiai, supratimo ribų, kurias konkrečiuose objektuose tikėtinaai skirtingai apibrėžia sąveikaujantys asmenys ir stebėtojai, fenomenai. Socialumo stokos ir perviršio dialektika atsiranda mįslinguose „trikampių“ kampuose tarp sąmonės, pasaulio ir daikto, tarp tikrovės, racionalumo ir subjektyvumo, tarp veiksmo, socialinio veiksmo ir inter-subjektyvumo. Stokos tyrimų pradžių pradžia – tikrovės pa-kraščiai.

Nesugebėjimas pasitelkti sociologinės vaizduotės (esminio stokos analizės instrumento) sudaiktina, padaro statišką visuomenėje dvinarę priešpriešą: tarp aktualios stokos (trūkstamų ekonominių, politinių ir kultūros išteklių) ir potencialių socialinio solidarumo formų. Nesugebėjimas spręsti vidinių metodologinių priešpriešų skatina tolesnę fragmentaciją ir neužtikrintumą aiškinantis tokius visuminius, pasikartojančius struktūrinio pobūdžio reiškinius visuomenėje, kaip susvetimėjimas, fragmentacija, izoliacija, kraštutinis individualizmas/egoizmas, anonimiškumas, anomija.

Sociologija formuojasi kaip specializuota socialumo galimybių sukonkretinimo profesija, bandanti suprasti šiuos bei kitus negatyvius reiškinius, o kartais netgi rekomenduoti (ypač kalbant apie klasikinę E. Durkheimio sociologiją) moralinius normatyvinius raišius, apimančios struktūriškai irstančios tradicinės bendruomenės ir naujai atsirandančios modernios visuomenės, imperatyvus. Perėjimo įtampa tarp šių dviejų idealijų socialumo tipų, kuri nesiliauja ir šiomis dienomis, atskleidžia, aptariamuoju požiūriu, įdomų, bet, deja, nepakankamai vertinamą, aspektą: kad socialumo reiškinys nėra vientisas, homogeniškas, o sudarytas iš daugelio prasminių tikrovių.

Nebus per daug pakartoti ši iš pažiūros savaime suprantama teiginį: pagrindinė stokos socialumo tyrimuose problema yra nepakankamai įsisąmonintas įvairių prasminių tikrovių prigimties supratimas. Remdamiesi Edmundo Husserlio, Williama Jameso, Alfredo Schutzo tyrimų nuorodomis¹⁰, pažymėtume: esminė metodologinio pobūdžio stoka (supratimo galimybių) tiek gyvenamajame pasaulyje, tiek socialinių mokslų pasaulyje atsiranda dėl istoriškai apribotos socialumo sampratos. Homogeniška normatyvinė socialumo samprata nepaiso subjektyvių

⁹ Sociologija formuojasi kaip *socialinio veiksmo ir subjektyvumo* analizės mokslas (jau nuo Maxo Weberio *supratimo sociologijos*), tačiau ilgainiui keistai užmiršta savo pačios rekomenduotą *pradžią*. Pažymėtina, kad tiek sociologijos, tiek kitų socialinių mokslų metodologijose *iš esmės stinga* sistemingiau išplėtotų požiūrių į metodologinę vadinamosios Williama Thomas'o *realumo teoremos* mįslę: „Jei žmonės apibrėžia situacijas kaip realias, jos ir jų pasekmės yra realios“ (Schutz, 1962, p. 348).

¹⁰ Čia turime reikalą su *vidinio laiko* suvokimo konstitucija ir fenomenologine *asociacijos* teorija (Husserl, 2005, p. 176–7).

tikrovės apibrėžimų ir nerodo noro tirti skirtingus ir mįslingus vienas kito atžvilgiu baigtinių prasminių struktūrų regionus: kasdienybės pasaulio, mokslinio pasaulio, vaizduotės pasaulio, fantazijos pasaulio, teatro pasaulio, miego pasaulio ir t. t. Tikrovės yra vidujai, t. y. vidinio laiko išsklaidos požiūriu, struktūrizuotos. „Pereigos“ tarp šių regionų visų pirma reikalauja supratimo, nepakludamos homogeniškai grindžiamiems moksliniams aiškinimams.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad socialiniai mokslai dažniausiai tiria vien aktuales erdvinio paskirstymo komponentus paprastai praleidžiant tik subjektyviai atpažįstamus vidinio laiko suvokimo įvairiose tikrovėse komponentus ir ekstrapoliuojant vienpusiško tyrimo rezultatus į homogenišką visuomenės lygmenį. Socialinei tikrovei ir socialiniams mokslams labiau rūpi objektyvi reprezentacinė, o ne subjektyvi interpretacinė tikrovės pusė. Štai kodėl nėra svarbesnio uždavinio už tą, kurio stigo didžiąją dalį socialinių mokslų istorijos: eksplikuoti prasmines veikiančių asmenų patyrimo struktūras. Prasmių, kurias žmonės susieja su savo veiksmais, nežinia kodėl, kaip įprasta, ieškoma vientisų generalinių aibių, imčių anonimiškuose vidurkiuose. Suprasti antropologinę ir socialinę stokos problemą – tolygu tirti subjektyvumą, t. y. interpretuoti veiksmą ir veiksmo aplinką, remiantis veikiančiojo požiūriu.

Sociologija, kaip ir visuomenė, arba nuolat stinga socialumo, arba turi šio reiškinio per daug (autonomiškai egzistuojantis socialumas daro atitinkamą poveikį, įtaką, netgi prievartą žmonėms; klasikiniu apibrėžimu, visuomenė yra tikrovė sui generis). Stebėtinas visuomenės ir sociologijos panašumas kviečia giliau patyrinėti vieną iš jų ir jas tarp savęs palyginti. Abi jos formuojasi, viena vertus, rūpindamosi daliniais, specifiniais profesinio darbo pasidalijimo poreikiais, kita vertus, akcentuodamos norą formuoti paskirų dalių vienovę.

Kaip parodė dvidešimtojo amžiaus sociologijos istorija, yra du pagrindiniai atsakymai į klausimą, kaip galima visuomenė: 1) teritorinis ir 2) fenomenologinis. Tradiciškai ir visuomenė, ir sociologija remiasi erdvinėmis, teritorinėmis „nacionalinės valstybės“ metaforomis. Tradicinė sociologijos vaizduotė yra topologinė: žr. U. Becko, A. Giddenso „metodologinio nacionalizmo“ (teritorinių ir aiškinimo prielaidų sutapatinimą) kritiką. Klasikiniai galios, valdžios, autoriteto, socialinio veiksmo, socialinės tvarkos ir pan. apibrėžimai grindžiami erdvinėmis metaforomis. Dėl šios priežasties natūralizuojama „socialinė erdvinė ontologija“, – įtakinga tiek visuomenėje, tiek sociologijoje, – kuri socialumo sandarą perteikia kaip padalintą į sistemas, posistemas, lygmenis, regionus, centrus ir periferijas. Nors klasifikaciniu požiūriu, ši socialinė ontologija yra kompleksinė, tačiau, pirma, privilegijuoja socialinius erdvinius apibrėžimus, antra, ignoruoja laikiškumą

skirtinguose tikrovės apibrėžimuose ir stokoja tęstinumo tarp erdvinių bei laikinių aspektų. Fenomenologinis požiūris sociologijoje rekomenduoja pradėti ne „teritorijos“ metafora, bet, kaip minėta ankstesniuose poskyriuose, fundamentaliu antropologiniu rūpesčiu.

Išvados

Stokos reiškinių sociologinis tyrimas yra sudėtingas procesas dėl kelių priežasčių: pirma, jam trūksta kitiems reiškiniams būdingų pozityvių požymių, antra, sociologijai, dėl jos fragmentiškumo, trūksta įrankių. Sociologinės stokos kilmės reikia ieškoti visuomeninio gyvenimo prielaidose, atmetus „savaime suprantamo“ pasaulio nuostatą. Savaime suprantamumą galima vadinti žinojimo apie tikrovę pertekliumi, kuris stokoja prielaidų nuskaidrinimo. Patyrimu neįmanoma užfiksuoti visuminės stokos prasmės, nes jis fiksuoja paskirus stokos ir pertekliaus fragmentus. Skirtingi socialinių grupių laikai formuoja skirtingus stokos ir pertekliaus suvokimus.

Paradoksalu, kad kasdiniame gyvenime perteklius natūraliai, latentiskai slepia stoką. Pertekliniais socialiniais vaidmenimis atskleidžiami įvairūs prigimties bruožai, išliekant iš esmės stokojančiame – fragmentiškame – santykyje visų pirma su savimi pačiu.

Pažvelgus pro stokos prizmę, sociologija suprantama kaip socialumo stokos (solidarumo, racionalumo, supratingumo, socialinio teisingumo, moralumo) ir pertekliaus (savaržymų, susvetimėjimo, anonimiškumo, anomijos, bendruomenės irimo, fragmentizacijos) reiškinius tirianti disciplina. Remiantis Edmundu Husserliu, Williamu Jamesu, Alfredu Schutzu pažymėtina, kad esminė metodologinio pobūdžio stoka, supratimo galimybių, tiek gyvenamajame pasaulyje, tiek socialinių mokslų pasaulyje atsiranda dėl istoriškai apribotos „socialumo“ sampratos.

Pagrindinis sociologijos indėlis sprendžiant tarpdalykinio pobūdžio stokos problemą yra filosofinės determinizmo ir laisvos valios santykio, santykio tarp natūralių poreikių ir socialiai konstruojamų norų, problemos nuskaidrinimas socialinėje srityje. Laisvės ir determinizmo dialektikoje iškyla ir moralės klausimas. Sociologijoje moralė – visuomeninės prigimties, sužadinta iš išorės.

Žmogus iš prigimties yra socialinė būtybė, tačiau stokojanti tarpusavio supratimo. Todėl stokos ir pertekliaus analizė socialinių santykių srityje leidžia išgryninti kito supratimo galimybės klausimą.

Literatūra

- Durkheim, Émile. 2001. *Sociologijos metodo taisyklės*. Iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė. Vilnius: Vaga.
- Hobbes, Thomas. 1999. *Leviatanas*. Vilnius: Pradai.
- Husserl, Edmund. 2005. *Karteziškosios meditacijos*. Vilnius: Aidai.
- Jeffrey, Alexander. 2013. *The Dark Side of Modernity*. Cambridge, UK: Polity.
- Parsons, Talcott. 1949. *The structure of social action*. New York: Free Press.
- Sayer, Andrew. Sayer. 2010. *Reductionism in social science. Questioning nineteenth century assumptions about knowledge, II*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Schutz, Alfred. 1962. *Collected Papers*. The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.
- Schutz, Alfred. 1967. *The Phenomenology of the Social World*. Evanston., IL: Northwestern University Press.
- Simmel, Georg. 2007. *Sociologija ir kultūros filosofija*. Vilnius: Margi raštai.
- Turner, Bryan S., Rojek, Chris. 2001. *Society and Culture: Scarcity and Solidarity*. London: SAGE Publications.
- Wagner, Peter. 2012. *Modernity. Understanding the present*. Cambridge, UK: Polity.

The Paradox of Scarcity in Sociology and Social Life

Summary

The article analyses the role of scarcity in sociology and the ways sociology encounters scarcity. The aim is to respond to one-sided interpretations of man in economics, politics and culture, and so scarcity is subjected to dialectical analysis and explored together with the concept of surplus. Analysis focuses on the structure of the experience of scarcity and surplus as well as the impact of social time on different perceptions. The author draws on the phenomenological method and contends that scarcity can be conceived only after refining assumptions and foregoing convictions about “the taken for granted” and the “natural” world. In addressing scarcity as a phenomenon of social origin as well as the interrelation between the reality and possibility, the article looks at the problem of needs and wants, which is a key in the sociological perspective. Taking scarcity as a point of departure, the article revisits sociological theory and methodology and reveals the relationship between liberty and determinism in the social domain. A conclusion is drawn that both practical and theoretical apprehension of scarcity in sociology is quite limited.

Keywords: scarcity, surplus, needs, wants, sociological theory, sociological methodology, conception, phenomenology.

Asmenybės poreikių samprata skirtingų psichologijos krypčių teorijose

Alfredas Laurinavičius

Filosofijos fakultetas
Vilniaus universitetas
Universiteto 9/1, LT-01513 Vilnius
El. paštas: alfredas.laurinavicius@fsf.vu.lt

Rita Rekašiūtė-Balsienė

Filosofijos fakultetas
Vilniaus universitetas
Universiteto 9/1, LT-01513 Vilnius
El. paštas: rita.rekasiute.b@gmail.com

Šiame straipsnyje žmogaus išgyvenama stoka yra aptariama skirtingų psichologijos krypčių poreikių teorijų kontekste. Straipsnyje aptariami biologiniai ir socialiniai poreikiai, jų kilmė, patenkinimo ir nepatenkinimo pasekmės psichoanalizės, bihevioristinės, kognityvinės bei humanistinės psichologijos teorijų požiūriu. Autoriai nagrinėja atskirų teorijų, besiremiančių skirtingomis filosofinėmis mokyklomis, poreikių sampratos panašumus ir skirtumus. Poreikių nepatenkinimas visose teorijose apibūdinamas kaip nemalonus, o poreikių tenkinimas yra svarbi išgyvenimo ir augimo sąlyga. Tačiau egzistuoja skirtumai požiūryje į poreikių prigimtį, įtaką asmenybės formavimuisi, jų patenkinimo ar nepatenkinimo pasekmes, kompensacinius mechanizmus. Apibendrinant galima teigti, kad stokos klausimui psichologinėse teorijose yra suteikiama didelė reikšmė nagrinėjant ją per poreikius ir jų tenkinimą. Nors skirtingų krypčių psichologinių teorijų požiūris į žmogaus poreikius yra nekoherentiškas, tačiau visose kryptyse poreikiai ir jų tenkinimas užima svarbią vietą aiškinant asmenybės formavimąsi, socialinį prisitaikymą ir psichinę sveikatą.

Raktiniai žodžiai: stoka, poreikis, asmenybė, motyvacija.

1. Pagrindinės sąvokos

Terminas „stoka“ paprastai yra naudojamas kalbant apie kokį nors trūkumą ar nepriteklių. Psichologijos moksle terminas „stoka“ neįeina į pagrindinių šio mokslo sąvokų žodyną. Psichologijoje, kalbant apie kokį nors trūkumą, yra kalbama apie poreikius, poreikių patenkinimą ar nepatenkinimą, poreikius kaip elgesio motyvus. Tam, kad geriau suprastume toliau pateikiamas psichologines „stoką“ nagrinėjančias teorijas, apibrėšime su šia sritimi susijusias pagrindines psichologines sąvokas.